

KAPOSI MÁRTON

CROCE ESZTÉTIKÁJA FELDOLGOZÁSÁNAK SZEMPONTJAI ÉS PROBLÉMÁI*

A már több mint két évtizeddel ezelőtt elhunyt Benedetto Croce (1866—1952) esztétikai koncepciójának marxista igényű vizsgálata aligha tűnhet fölsőleges vállalkozásnak; a vele való foglalkozás céljai azonban bizonyos fokig mégis bővebb magyarázatra szorulnak. Croce tulajdonképpen már jóval halála előtt lezárt egésszé kerekedett elméleti rendszerével és a benne mindenképpen központi helyet elfoglaló esztétikával kapcsolatban nem az a probléma merül fel elsősorban, amit ő pályája kezdetén úgy fogalmazott meg egyik mestere, Hegel filozófiáját illetően, hogy „mi benne az élő és mi benne a holt?”¹, hanem ennél jóval súlyosabb aggályt még kevésbé elleplező kérdések nyomulnak azonnal előtérbe: Megéri-e a fáradságot annak a feltehetően kevés pozitív eredménynek egy nagyon sokrétű életműben való felkutatása, amit a marxista esztétika hasznosítani tudna a már dekadenciába hajlott kapitalista társadalom hosszú időn át egyik reprezentatív polgári gondolkodójának mindig is sokat vitatott elméleti eredményeiből? Érdemes-e az eddigi kutatások alapján nagyjából már körvonalazódott kritika további árnyalása, vagyis a főbb tételei szerint szinte már előre ismert tanulság megerősítése céljából egy hosszú kritikai analízist elvégezni? Ezekre és az ezekhez hasonló nagyonis jogosan felmerülő kérdésekre csak egy valóban beható elemzés után lehet megadni az érdembeli választ; de még azt az előszó jellegű, a *captatio benevolentiae* igényével fellépő rövid magyarázatot sem lehet csupán néhány mondatra redukálni, amely ennek a mások — polgári és marxista esztétikatörténészek — után újra vállalt részletesebb vizsgálatnak nem fölösleges voltát igyekszik többnyire a szűkebb témán nagyrészt kívül eső és ezért viszonylag közismertebb tényekre alapozva előre is bizonyítani.

Croce esztétikája tudományos feldolgozásának — jelenlegi ideológiai viszonyaink között és a hazai esztétikai kutatások elért eredményei mellett — olyan több szempontból is jelenre orientált *történeti* elemzésnek kell lennie, amely a saját hazájában egy fél évszázadon át kiemelkedően nagy hatású gondolkodó helyét és szerepét elsősorban az esztétika — sőt az egész szellemi kultúra — történetének nemzetközi színvonalát szem előtt tartva, az esztétika *egyetemes* történetének vívmányaihoz viszonyítva próbálja megvilágítani, nem mellőzve természetesen a legközvetlenebbül magyarázatul szolgáló *olaszországi* viszonyok áttekintését sem, kapcsolva ehhez — noha csak a legfontosabb utalások erejéig, és részben a témaválasztás indokoltágának további megerősítéseként — annak vázlatos bemutatását is, hogy ez az esztétikai rendszer nem hagyja érintetlenül a magyar szellemi életet sem.

* Műhelytanulmány egy készülő monográfiához, amely Croce esztétikáját dolgozza fel.

¹ B. Croce: *Ciò che è vivo e ciò che è morto della filosofia di Hegel*. In: B. Croce: *Saggio sullo Hegel*. 3. ed. Bari, 1927, Laterza. 141—142. l.

1. A kutatás indokoltsága mellett szóló fontosabb tények

A Croce esztétikai nézeteire irányuló és egyre szélesedő kutatások további folytatását kétségkívül az teszi elsősorban indokolttá, hogy ennek a különleges arculatú, a hagyományos és a modern esztétikákkal egyaránt rokonságot tartó elméletnek a polgári esztétika történetében eléggé előkelő helye van, illetve eléggé széleskörű hatása figyelhető meg ma is. Maga az a komplett társadalomfilozófiai rendszer pedig, aminek az esztétika csupán egyik (bár legjobban kidolgozott) elemét képezi, az irracionalista filozófiáknak ahhoz a kevésbé exponált, de ettől még korántsem ártatlan vonulatához tartozik, amelyiknek a fasizmus Sorel—Mussolini-féle vonalával vannak — kellően még mindmáig nem tisztázott — kapcsolatai. De nem csupán a fasizmus olasz változata, hanem — a Labriola—Croce és a Gramsci—Croce viszony miatt — a történelmi materializmus történetfilozófiai oldalának fejlesztésében tevékeny szerepet játszó olasz marxizmus sem érthető meg teljesen annak a sokrétű gondolatrendszernek nüanszok szerint is differenciáló elemzése nélkül, amely ennek a történetfilozófiának részben az előkészítéséhez, részben pedig a kritikájához — elsősorban objektíve — jelentős mértékben hozzájárult.

A vele való foglalkozás szempontjából csupán másodlagosan fontos, de a tevékenysége iránti érdeklődést ébren tartó okok között mégis csak az első és legközismertebb az a nagyfokú és — mindent egybevetve — pozitív szerep, amit Croce *Olaszország XX. századi történetének több területén*, főleg a kulturális életében játszott. Ezt a csak egészében véve és csak a polgári fejlődés szempontjából pozitív szerepet legilletékesebb kritikussai, az ugyanakkor hibáit is jól látó olasz marxisták mindig elismerték, sőt bizonyos mértékben az olasz reneszánsz európai kultúrát fejlesztő és védelmező nagy egyéniségeinek kései utódát látták benne. „A risorgimento szerencsétlen próbálkozásai után Croce a mi kultúránk által létrehozott legtökéletesebb európai típus” — írta róla 1925-ben Piero Gobetti.² Még pozitívabban fogalmazott csaknem egy évtizeddel később a már börtönben sínylődő Gramsci: „Az, mondhatjuk, hogy Croce a reneszánsz utolsó embere, s hogy nemzetközi és kozmopolita szükségleteket, viszonyokat juttat kifejezésre. Ez nem azt jelenti, hogy ő nem »nemzeti elem« a terminus modern értelmében is, hanem azt, hogy a nemzeti viszonyok és követelések közül, sajátos módon, azokat juttatja kifejezésre, amelyek a legáltalánosabbak és egybeesnek a civilizációnak a nemzetinél szélesebb területével: Európával, azzal, amit nyugati civilizációnak stb. szoktak nevezni. Crocénak sikerült újraalkotni a maga személyiségében és a kultúra világi *leaderének* pozíciójában az olyan szerepet betöltő kozmopolita értelmiségit, amely mintegy testületileg fejlődött ki az olasz értelmiségiekből a seicento végéig.”³ Az ellenállás történetét feldolgozó marxista történészek a fasizmussal szembeni, nagyrészt áttételes, de hatásos oppozícióját értékelték igen nagyra: „Különösen az értelmiségi fiatalok találtak segítséget és ösztönzést a szabadság eszméi felé vezető hosszú úton Benedetto Croce műveiben, s a filozófus folyóiratában, a »La Criticá«-ban.”⁴

Nagyra értékelt hazai hatásának közvetlen magyarázata széleskörű és sokrétű tevékenységében keresendő.⁵ Így közéleti működése során igen fontos posztokat

² P. Gobetti: *Croce oppositore*. In: Opere di Piero Gobetti edite ed inedite. [Vol.] 3. Opera critica. Parte 1. Arte, religione, filosofia. [Torino], 1927, Baretta, 173. l.

³ A. Gramsci: *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*. [Torino], 1948, Einaudi, 246. l.

⁴ R. Battaglia—G. Garritano: *Az olasz ellenállás története*. [Bp.], 1965, Kossuth K. 8. l.

⁵ Croce olaszországi és nemzetközi hatásáról csak a különböző feldolgozások egyes részletei alapján lehet képet alkotni. Ebből a szempontból különösen fontosak az „Irodalomjegyzék”-ben felsorolt következő művek: 1, 2, 3, 4, 12, 17, 19, 20, 22, 29, 48, 49, 50, 54, 57, 73, 77.

foglalt el mint politikus, főleg a fasizmus uralomra jutása előtt, illetve annak bukási periódusában. 1910-től szenátor volt, majd a kulturális ügyek minisztere a G. Giolitti-féle kormányban. 1925-ben, válaszként G. Gentile fasiszta kiáltványára, egy az értelmiségiek körében sokak által aláírt antifasiszta kiáltványt tett közzé. A harmincas évek során ahhoz a kis liberális párti csoporthoz tartozott, amelyek nyíltan is szembe mert szállni a fasizmussal, ezért aztán csaknem minden tisztsége alól fel is mentették Crocét. 1943-ban egyike az öt tárca nélküli miniszternek (ilyen P. Togliatti is) a második Badoglio kormányban (ezek a miniszterek a különböző törekvések közötti egyensúlyt voltak hivatva kialakítani az antifasiszta egységfronton belül). Hasonló a szerepe később a Bonomi elnöklete alatt alakult kormányban. Ezen kívül tagja volt az alkotmányozó gyűlésnek és haláláig elnöke az általa újraalapított Liberális Pártnak. — A kulturális élet alakulására a politikai pozíciókban rejlő lehetőségeken kívül több területre kiterjedő külön szervező tevékenységével gyakorolt direkt hatást. Ő szerkesztette és adta ki 1903-tól 1944-ig a legszínvonalasabb szellemi orgánumok egyikét, a *La Critica*-t (hozzá csak a *La Voce* mérhető), amelynek „füzetei” — a *Quaderni della „Critica”* — egy ideig (1945—1951) még a folyóirat megszűnése után is napvilágot láttak. Hosszú időn át igazgatója volt a legjelentősebb olasz történettudományi intézetnek (Società Napoletana di Storia Patria); 1947-ben pedig olyan tudományos intézetet alapított Nápolyban — az ez Istituto Italiano per gli Studi Storici —, amely egyéb funkciói mellett mindmáig a postgraduális képzés egyik neves centruma. Hatni elsősorban — az említettetek mellett, illetve a nápolyi egyetem katedráján és a különböző tudományos társaságokon kívül — mégis azzal a grandiózus méretű és nagy tudatossággal formált elméleti életművel tudott, amely a maga egészében a szellemi kultúra minden lényeges területét felöleli, s amelyben a kor polgárságát érintő valamennyi fontos problémáról szó esik. (Körülbelül huszonöt ezer oldalnyi írását egy 74 kötetből álló sorozatban tette közzé kiadója, a Giuseppe Laterza e Figli.)

Esztétikája sorsát és hazai hatása történetének lényegét nagyon találóan így összegezte Antonio Banfi: „Olaszországban az esztétikai tudományok gerincét a crocei esztétika alapozta meg, amely — egy meghatározott állapotból elindulva — egyre távolodott ezektől az alapoktól a tapasztalatok által gazdagodva, mind maga Croce, mind a tanítványok esetében.”⁶ Évtizedeken át nagyfokú olaszországi hatása már a második világháború utáni években, különösen pedig halála után eléggé visszaszorult, azonban korántsem tűnt el: egyrészt még ma is vannak különböző mértékben konzekvens követői, másrészt nem tudják magukat hatása alól teljesen kivonni ellenfelei. Terminusait és fordulatait szinte világnézeti hovatarozás nélkül használják az olasz szellemi életben, annyira közkinccsé vált már.

Természetesen nem a régi „crocianesimo” él tovább a tanítványok gondolkodásában, sőt annak módosult változatai is a szűkebb esztétikán kívüli területeken jelentkeznek; ott is csupán egy-egy irányzatként más, erőteljesebb irányzatok mellett. Az általános esztétikában Adelchi Attisanin és Carlo L. Ragghiantin kívül lényegében nincs követője. Az irodalomtörténet és kritika neves képviselői közül Francesco Flora és Mario Fubini tekinthetők Croce tanítványainak, a zeneesztéták közül Alfredo Parente és Massimo Mila, az építőművészet teoretikusai közül pedig — korántsem ortodox követőként — Bruno Zevi. Nézeteinek terjesztése szempontjából közvetlenül a legtöbbet az általa alapított történettudományi intézet tesz, valamint az Alfredo Parente szerkesztésében 1964 óta négyhavonként megjelenő folyó-

⁶ A. Banfi: *Filosofia dell' arte*. (Scelta, introduzione e note di Dino Formaggio.) [Roma, 1962], Editori Riuniti. 411. l.

irat, a *Rivista di Studi Crociani*. — Ennek a lecsökkent, de teljesen meg nem szűnt és még hosszú időn át várható hatásnak továbbra is érvényesül az a fő funkciója, hogy világnézeti kielégítse a politikai szélsőségektől önmagát távoltartani akaró polgárságot, mindenekelőtt a kispolgári értelmiséget, és az még a másodsorban figyelemre méltó szerepe, hogy hallgatólagos szövetségesévé tehető a nem kifejezetten vallásos jellegű objektív idealista s egyben a szubjektív idealizmus bizonyos lehetőségeit sem kizáró kulturális áramlatoknak.

A követőknél megtalálható befolyás változatai mellett nem kevésbé figyelemre méltó az a hatás sem, amit ez az eszmerendszer az ellenfelekre gyakorolt. A két korábbi nagy ellenfélnek, a Crocét jobbról bíráló Gentilének is, illetve a balról bíráló Gramscinak is vannak mai követői; sőt a különféle polgári filozófiai-esztétikai irányzatok olaszországi képviselői kisebb vagy nagyobb mértékben ugyancsak szembebekerültek Croce nézeteivel. Mérsékelt az oppozíció a Gentile követő Vito Fazio-Allmayer esetében, az aktualista Adelchi Baratonó, Felice Battaglia és Cleto Carbonara koncepciójában, viszont annál élesebb kritika fogalmazódik meg a fenomenológus Guido Morpurgo Tagliabue, az előbb racionalista, majd marxista Antonio Banfi mélyreható észrevételeiben és Galvano della Volpe szinte egész életművében.

Croce munkássága azonban — s nem kis mértékben épp ez adja jelentőségét is — jóval szélesebb területet befolyásolt konkrét alakulásában, mint az olasz kultúra hat-hét évtizedes fejlődési szakasza; különösen esztétikája vált nemzetközi viszonylatban is igen jelentőssé. Az *Esztétika*-jának megjelenését (1902) követő néhány év alatt nagyon hamar ismertté vált külföldön: előbb német és angol, nem sokkal később francia és spanyol nyelvterületeken is. Nem csupán műveit fordították le, hanem neves esztéták és stiliszták reagáltak új szemléletet kifejező nézeteire (Ch. Lalo, J. E. Spingarn, G. Santayana, K. Vossler). 1908-ban legnagyobb figyelemmel kísért előadója Heidelbergben tartott III. Nemzetközi Filozófiai Kongresszusnak. Abban az évben (1917), amikor kiadásra kerül első korszaka filozófiai rendszerét lezáró kötete, már az első monográfia jelenik meg róla külföldi szerző, H. W. Carr tollából, öt évvel később pedig japán esztéta, Naoshi Kugemunka szentel külön könyvet művészetfilozófiai koncepciójának. Nézetei különböző fogadtatásban részesülnek ugyan, de kezdetben a pozitív recepció van túlsúlyban, amit az fejez ki leginkább, hogy több összefoglaló jellegű művét éppen külföldi megbízatások nyomán írja: *A tiszta intuíció és a művészet lírai jellege* c. tanulmánya (1908) a heidelbergi kongresszus referátuma, az *Esztétikai breviárium* (1912) az University of Houston (Texas) meghívása alkalmából jön létre, az *Aesthetica in nuce* (1928) pedig az Encyclopaedia Britannica 14. kiadása számára készült — és R. G. Collingwood által lefordított — címszó (mint E. Husserl *Fenomenológia* c. írása).

Szintén esztétikai nézeteinek kedvező fogadtatásáról tanúskodik az is, hogy többen követték művészetelméleti, stilisztikai koncepciójuk kifejtésében az ő alapvető gondolatait, vagy legalábbis bátorítást kaptak hasonló elgondolások hangoztatásához. A művészet intuícióra való redukálásában Bernard Bosanquet, Edgar Frederick Carritt és — bizonyos fenntartások mellett — Robin George Collingwood válik követőjévé; a művészetfilozófia és stilisztika azonosításában Karl Vossler, Leo Spitzer és Alberto Alonso; a költőiség és költőietlenség („poesia e non poesia”) merevségig határozott megkülönböztetésében a zürichi iskola tagjai mutatkoznak követőinek vagy inkább az övével analóg nézeteket hirdetőknak, különösen Werner Mahrholz és Oskar Walzel; a nyelv és költői nyelv azonosításában pedig olyanok járnak vele egy úton, mint Giovanni Bartolli, Giulio Bertonni, Giuseppe Bonfante és Domenico Alonso, sőt — Hölderlin-tanulmányában — Martin Heidegger. A műalkotás egyediségéről, sokrétűségéről és spontán létrejöttéről hangoztatott elgondolá-

sát többen a képzőművészeti esztétika központi elvévé próbálják megtenni, így Herbert Read, Joseph Gantner és Gösta Svenaeus. Az amerikai irodalomtudomány vezető irányzata, a „new-criticism” korántsem viszonyul egyértelműen Croce esztétikájához: csak a kisebbség, az empirikus kutatásokat elvileg, „metafizikailag” is megalapozni akarók egy része véli megtalálni épp az ő koncepciójában a kellő elméleti alapot (J. E. Spingarn, G. N. G. Orsini); a többség inkább legyőzendő akadályt lát felfogásában, az ő objektív idealizmusba hajló szubjektív idealizmusa helyett inkább a neopozitívizmus empirizmussal összefonódó szubjektív idealizmusára támaszkodik (R. Wellek, A. Warren). Ez az elutasítás egyébként teljesen érthető, hiszen Croce fő törekvése a naturalista és pozitivisták művészetfelfogás kritikája, ezért aztán nincs semmi csodáltnivaló abban sem, hogy a marxista művészetpszichológia megalapozásán fáradozó Sz. L. Vigotszkij éppen az ő érveit felhasználva bírálja az elsősorban G. Th. Fechner által képviselt és egy időn át nem is periférikus „Aesthetik von unten” koncepcióját.⁷

Részben közismertté váltak már és ezért viszonylag könnyen felsorakoztathatók azok a fontosabb tények is, amelyekből kiolvasható, hogy Croce eszmevilága nem hagyta érintetlenül a széles körű tájékozottságra igényt tartó magyar gondolkodókat, főleg a művészet elméletének és egyes ágazatai történetének művelőit sem. Azok között, akik nálunk elsőnek adtak hírt róla, nemcsak italianisták voltak, mint Elek Artúr, illetve későbbi fordítói, mint Kiss Ernő, hanem olyan tekintélyes és több irányba figyelő vezető filozófusok is, mint Alexander Bernát. Eszméinek fogadtatása — mint ezt a vele foglalkozó, a rövid híradásoknál terjedelmesebb cikkek már jól mutatják — korántsem volt egyöntetű: hívei épp oly hamar megszólaltak, mint ellenfelei. Ismert filozófus volt már, amikor 1911-ben meleg hangon üdvözölte és mutatta be *Eszztétiká*-ját az Akadémia folyóiratában, a *Budapesti Szemlé*-ben Várdai Béla (Horváth János ugyanebben a kötetben marasztalta el Lukács György *A lélek és a formák* c. tanulmánykötetét); de ebben az évben jelent meg — magyarul és olaszul — Fülep Lajos *Az emlékezés a művészi alkotásban* c. tanulmánya is, amely nagyrészt Croce intuíció-felfogásának racionalista megközelítésű bírálata. Közel két évtized elteltével hasonló hangnemben ismertette Várdai Croce közben megjelent esztétikai műveit, de ezzel egyszersmind vége is szakadt a döntően pozitív fogadtatásnak. Az övétől eltérő világnézeti alapokon álló és valóban szilárd világnézeti alapokkal rendelkező kritikusok szólaltak meg inkább a későbbiek során; egyrészt a katolikus, Gentile követő Mester János, aki Croce esztétikai koncepciójának egészét támadta, míg Mihályi Ernő a „poesia—antipoesia” felfogására alapozott barokk koncepcióját utasította el csupán, másrészt József Attila vitatkozott vele marxista talajon állva. A filozófusnak is kiváló József Attila személyében a sajátos empirista-szubjektív esztétikai alapfogadatok olyan — nemzetközileg sajnos nem ismert — igényes marxista kritikusa lépett fel Croce ellen, aki a hasonló világnézetű sui generis Croce-ellenfél, Gramsci színvonalán áll, és — mint művészeti kérdésekben talán a legilletékesebb — Croce filozófiai rendszeréből éppen annak, vagyis a centrális szerepet játszó esztétikának adta beható bírálatát⁸, ami Gramsci elemzéseiben mégis csak a másodlagos helyet kapta.

⁷ L. Vigotszkij: *Művészetpszichológia*. [Bp.], 1968, Kossuth K. 111—113. l.

⁸ József Attila e szempontból legfontosabb két írása (ha egyáltalán két különböző műnek lehet tekinteni) az *Irodalom és szocializmus*, illetve az *Eszztétikai töredékek*. (Vö. József Attila Összes Művei. 3. [köt.] Cikkek, tanulmányok, vázlatok. [Sajtó alá rend.: Szabolcsi Miklós.] Bp. 1958, Akadémiai K. 78—100, 223—253. l.) A bennük található megállapítások felhasználására Croce intuíció-felfogásának kritikai elemzések kerül sor.

Az természetesen Croce esztétikai felfogása globális elismerése mellett szól, hogy lefordították az e témakörbe illő nagyobb munkáinak egy részét: Kiss Ernő az *Esztétika* negyedik kiadását (1912), valamint *A tiszta intuición és a művészet lírai jellege* c. tanulmányt (1912), Farkas Zoltán pedig a két magyar kiadást is megért *Esztétikai breviárium*-ot (1917, 1924). Aktualitásukról nagyon találóan nyilatkozott Várdai Béla, aki mindkét alkalommal azért vállalkozott Croce még le nem fordított műveinek ismertetésére, mert ennek az esztétikának „a részleteiből kiemelkedő vezérgondolata szinte hangosan kínálkozik egészséges kritikai szempontul a legújabb magyar irodalom fő dekadens jelenségének kellő megítéléséhez.”⁹ Éppen ennek az esztétikának az elfogadható voltát ugyancsak ő indokolta nagyon frappánsan: „Látnivaló, ez a *l'art pour l'art* álláspontja, de a legbecsületesebb értelemben.”¹⁰ Ehhez viszonyítva minősül dekadenciának mind az útkereső modernség, mind a naturalista színezetű realizmus, illetve ezek markánsabb profilú világnézeti alapja. Croce aktuális mint ezen alapok kritikusa is: például a *Lapok a háborúról* (Pagine sulla guerra) „postillái”-ról elmondható: „Egyaránt volt bíráló a szabadkőművéség, a nacionalizmus és a szocializmus: Barrés, Claudel, Rimbaud és Leninnel szemben...”¹¹

Esztétikája mellett közéleti szereplése, illetve politikai és történetfilozófiai nézetei váltottak még ki némi érdeklődést Magyarországon. Politikai elméletét körvonalázó fontosabb írásaiból *A politika elemei* c. gyűjtemény jelent meg (1924) Révay József fordításában, történetfilozófiai eszmefuttatásaiból maga Croce állított össze a magyar közönség számára egy rövid válogatást, ami Csécsy Imre gondozásában *Történelem és szabadság* címmel látott napvilágot (1940). Figyelemmel kísérték a faszizmussal bizonyos fokig szemben álló közéleti tevékenységét, noha ennek lehetőségeit és határait még a hasonló felfogásúak is eléggé eltérő módon ítélték meg. József Attila azt is eredménynek tartotta, hogy egyáltalán megszólalhat; Gaál Gábor inkább a tulajdonképpeni félreállítottságot emelte ki egyik glosszájában: „Ma a polgárság megköveteli tudósaitól, hogy az ő társadalmi megbízatását teljesítsék, s üldözi azokat, akik ezt a megbízatást nem teljesítik feltétlenül. A fasiszta Itália elkergette legjelentősebb polgári filozófusát, Benedetto Crocét.”¹² Természetesen nem tekintette Crocét nagy szellemi vezérei egyikének a magyar polgári értelmiség; az italianistákon kívül mások szinte nem is ismerték gazdag életművének egészét.

Croce munkásságának egészéből — mint az bizonyos fokig már a fordítások részarányából is kiolvasható — az esztétikai elmélet váltotta ki a legnagyobb, bár korántsem intenzív és az orientálásig fokozódó érdeklődést, ami együttes következménye egyrészt a magyar esztétikai-irodalomelméleti gondolkodás — csekély kivételtől eltekintve — nem kis mértékű konzervativizmusának, másrészt ezen esztétika különös kettősségének, amennyiben a polgárság által „öröknek” vélt normák tiszteletével is összhangba hozható, és ugyanakkor intuición-kultusza alapján csaknem bármilyen, így esetleg szélsőségesen avantgardista törekvést is igazolhat. Ebben az — általános filozófiai alapjait tekintve — objektív és szubjektív idealizmus között ingadozó esztétikában a klasszicizmus zárt formákat tisztelő racionalizmusa

⁹ Várdai Béla: *Benedetto Croce esztétikája és legújabb irodalmunk*. In: Budapesti Szemle, 1911. márc. (145. köt. 411. sz.) 369—370. l.

¹⁰ Várdai Béla: *Benedetto Croce újabb esztétikai művei*. In: Budapesti Szemle, 1928. máj. (209. köt. 606. sz.) 223. l.

¹¹ U. o. 223. l.

¹² Gaál Gábor: *A hanyatlás mérföldkövei*. In: Gaál Gábor: *Válogatott írások*. 2. [köt.] 1921—1940. Publicisztika. (Szerk.: Sugár Erzsébet.) Bukarest, 1965, Irodalmi Könyvkiadó. 367. l.

és az impresszionizmus individualista empirizmusa keveredett sajátosan egyéni módon; eléggé találóan állapította meg róla Fülep Lajos: „Croce esztétikája is harminc év előtt virágzott művészi mozgalmaknak késői epilógusa: az impresszionizmusé.”¹³

Croce esztétikájának magyarországi recepciója elsősorban nem a modernizáló törekvésekkel, hanem a konzervativizmus felé hajló felfogásokkal mutat bizonyos affinitást. Erre a lehetőségre már Mitrovics Gyula rámutatott: „Croce az ő sajátos felfogása miatt, mely az esztétikai kutatás által általánosan elfogadottnak éppen nem mondható, nemigen alkalmas arra, hogy a modern esztétikai elmélet kérdéseiben nagyonis kevésbé tájékozott közönségünknek szerencsés kalauza lehessen, éppen azért, mert irodalmunk híjával van azoknak a nagy, rendszeres műveknek, melyek oly kimerítően tárgyalják főleg az angol és német közönség számára a modern esztétika főbb problémáit.”¹⁴ Különösen a formával való foglalkozás, mégpedig a tökéletesen kidolgozott forma iránti tisztelet tette mégis Croce esztétikáját szimpatikussá a klasszicizmust valamilyen változatában eszménnyé, örök normává emelni akaró magyar gondolkodók és művészek körében. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az ilyen nálunk is érvényre jutó törekvések nem elsősorban vagy esetleg egyáltalán nem Croce hatására fogalmazódtak meg elméletileg és valósultak meg részben gyakorlatilag, tehát nem a kauzalitás, hanem az analógia alapján van köztük Croce esztétikájához, az analógia pedig nem kis mértékben a többszöri közvetítésekkel átvett közös forrásokból származik. — Éppen ezért ha Croce koncepciójának elemzéséből és bírálatából nyert tanulságokat közvetlenül nem is lehet értékesíteni a magyar művészeti élet kutatása során, de közvetve, vagyis az ilyen típusú esztétika alapján álló törekvések különösségének jobb megértéséhez és filozófiailag még megalapozottabb minősítéséhez hozzájárulhatnak ennek a kutatásnak az eredményei is.

Croce esztétikájának egyik lényeges, sőt pályája folyamán egyre nagyobb szerephez jutó és mind jellemzőbbé váló tendenciája, a konzervatív liberalizmussal szorosán összefüggő, spontaneitás-kultusszal átszínezett klasszicizálás és moralizálás az, aminek tág határon belüli megfelelőit nálunk a „nemzeti klasszicizmus” gondolatának képviselői, illetve a Nyugat egyik szárnyának moralitást nagyra értékelő, normáikat tekintve szépség központúan klasszicista „homo aestheticus”-ai hangoztatták alapvető elgondolásaikban.¹⁵

Ilyen típusú nézetek már Crocét megelőzően körvonalazódtak a „nemzeti klasszicizmus” elsődleges előzménye, a „nép-nemzeti iskola” vezéralakja, Gyulai Pál esztétikájában. Gyulait nem csupán a kallisztikus szemléletű klasszicizmus normáinak történetetlen abszolutizálása hozza távoli, de jól felismerhető rokonságba Crocéval, hanem egyéb fontos tételei is, mint a művészet pozitív erkölcsi tartalmakkal való átítatottságának szigorú követelménye, a költészet más művészeti ágakkal szembeni prioritása vitathatatlanságának kimondása stb. Részben Croce számára is fontos forrásból, a német romantikából, főleg J. G. Herdertől származó gondolatok ezek, megerősítve N. Boileau egyik kései követője, J.-F. La Harpe és mások (elsősorban D. Nisard) által; az analógia mégis fennáll, mégpedig nem csupán a tanok megfogalmazásában, hanem funkciójuk terén is, amennyiben Gyulainál szintén a modernizmus ab ovo elvetéséhez, illetve a kritikai realizmus nagy fenntartásokkal való elfo-

¹³ Fülep Lajos: *Az emlékezés a művészi alkotásban*. In: Fülep Lajos: *A művészet forradalmától a nagy forradalomig*. Bp. [1974], Magvető. 2. köt. 623. l.

¹⁴ Mitrovics Gyula: *A magyar esztétikai irodalom története*. Debrecen—Budapest, [1927], Csáthy Ferenc. 441. l.

¹⁵ Az erre vonatkozó leglényegesebb megállapítások együttesen megtalálhatók: Komlós Aladár: *Gyulaitól a marxista kritikáig. (A magyar irodalmi kritika hét évtizede.)* Bp. 1966, Akadémiai K.

adásához szolgálnak elméleti alapul. Más körülmények között ugyan, de hasonló jellegű és szerepű Horváth János — nem kis mértékben F. Brunetieretől tanult — „nemzeti klasszicizmusa”. Horváth János szerint ugyan ez a klasszicizmus nem feltétlenül olyan, amit „nemzetközileg »klasszikusnak« szokás nevezni”, hosszú fejlődés szintézist jelentő eredménye, de „nemzeti és művészeti vonatkozásban legtökéletesebb irodalmiság”, „örök minta”.¹⁶ Ennek a magas szintű erkölcsi-esztétikai normának valahogy ahhoz hasonlóan tesz eleget utólérhetetlenül Arany János és Gyulai Pál, ahogyan — per analogiam — Croce szerint Giosue Carducci és Francesco De Sanctis. Megfellebbezhetetlen norma tehát ez is, amit a múlt törvényszerűségei alapján írnak elő a jövő számára, eléggé zárt irodalomcentrikus szemlélettel.¹⁷

Az újnak valamivel több lehetőséget megengedve hasonló a szerepe a klasszicizmusnak a filozófiailag rendkívül széleskörűen tájékozott Babits felfogása szerint is, amikor „az alkotásról a beszéd kedvéért” lemondókkal polemizál, és ekként mutatja meg nekik az igazi alkotás kánonját: „Klasszicizmus: az inga visszatérése a kilengések után. Nem új kilengés ellenkező irányban: nem reakció. Klasszicizmus, túl már minden modernségen; túl a Jónak és Rossznak tudásán.”¹⁸ Babits minden valószínűség szerint ismerte Crocét is, de ideálját — mint arra az itteni Nietzsche-allúzió is utal — elsősorban más források segítségével formálta, mert például azt, hogy „az intuíció ... az Ősztönnek a megismerés forrásává való avatása”, Bergsontól tudta.¹⁹ Babits, aki „a Szellemi Kultúra presztízs”-ét védi és esztétikailag „az örök Művészet folyton megcsorbuló és ismét kitellő természetes teljességéhez” próbál ragaszkodni, s „a világ sötétebb oldala” után a megújult klasszicizmus látásmódjával „az egész világot” akarja újra fölfedezni, csak általános tendenciáját tekintve hangoztat olyan alapelvet, mint Croce, aki szerint a nagy művészetnek a „líraiság és kozmikusság” az elengedhetetlen velejárója. Az ilyen művészet-értelmezés mindkettőjüknél a l'art pour l'art, illetve az avantgardizmus szélsőséges megnyilvánulása ellen irányul.

Alapos empirikus kutatások elvégzése után lehetne csak pontosan feltárni Croce tényleges, a művészetre vonatkozó alelveket észrevehetően befolyásoló, vagy csupán a művelt olvasóközönségre kiterjedő és annak érdeklődését permanensen ébren tartó magyarországi hatását. Az viszont behatóbb vizsgálódások nélkül is joggal feltételezhető, hogy az *Esztétika*, ez a formailag is tetszetősen kidolgozott, történeti résszel és bibliográfiával kézikönyvszerűen kompletté tett szintézis — kissé feledtetve Croce magyarra áttett másik két rövidebb lélegzetű művét is — sokak kedves olvasmánya, sőt „titkos bibliája” lehetett, hiszen lényegében az egyedüli magyar nyelvű polgári összefoglalás volt Sík Sándor munkájának megjelenése, illetve Kant és Hegel esztétikai műveinek lefordítása előtt; évtizedeken át szinte nem is volt konkurrensa a magyarul olvasható szegényes esztétikai szakirodalomban.

¹⁶ Horváth János: *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése*. In: Horváth János: *Tanulmányok*. Bp. 1956, Akadémiai K. 279, 280. l.

¹⁷ Az esztétikai normák marxista felfogásáról: Szigeti József: *Törvény és norma viszonya az esztétikai megismerésben*. In: MTA Fil. és Tört. tud. Oszt. Közl. 1968. (17. köt.) 2. sz. 198—210. l.

¹⁸ Babits Mihály: *Új klasszicizmus felé*. In: Babits Mihály: *Élet és irodalom*. Bp. [1929], Athenaeum. 174, ill. 171, 173. l.

¹⁹ Babits Mihály: *Az írástudók árulása*. In: Id. tanulmánykötet. 150. l.

2. A kutatások mérlege és jelenlegi helyzete

Croce esztétikájának jelentőségével, különösen széles körű nemzetközi hatásával egyáltalán nem áll arányban ennek a mindenképpen figyelmet érdemlő koncepciónak eddigi *tudományos értékelése*. Mennyiségileg ugyan óriási tömegű a közel háromnegyed évszázadon át több-kevesebb egyenletességgel felhalmozódott szakirodalom, mégis kevés a *minőségileg* jó, igényesen elemző feldolgozás. Különösen a tanítványok tollából a mester halála előtt megjelent írások nagyon egysíkúak, alig adnak többet Croce fontosabb gondolatainak magyarázó ismertetésénél. Ezeknek sem elméleti eredményei, sem módszerbeli megoldásai nem érdemelnek különösebb figyelmet tudományos szempontból. A *marxista* szemléletű kutatások²⁰ pedig — amelyek megállapításaira biztosan építeni, módszerüket pedig nagy vonalaiban követni lehetne egy nagyobb lélegzetű áttekintés során is — rendkívül szórványosak és eléggé partikulárisak. Egyrészt nagyobb arányú, de nem esztétikai profilú vállalkozások ezek, ezért Croce esztétikáját csak másodlagos problémaként vizsgálják (ilyen V. F. Aszmuusz az intuíción történetét feldolgozó, illetve I. Sz. Kon a XX. század történetfilozófiáját bemutató szintézise).²⁰ Másrészt vannak esztétikai elemzések is, de csupán rövid lélegzetű tanulmányok (mint Szauder József és Nicolas Tertulian egy-egy cikke), vagy éppen rövidebb esztétikatörténeti összefoglalások Crocét éppen csak megemlítő lapjai (például Zoltai Dénes munkája). Az egész esztétika rendszeres bírálatára az olasz marxisták (A. Banfi, G. della Volpe, V. Gerratana, E. Agazzi és mások) is csak egyéb esztétikai problémák boncolgatása kapcsán térnek ki, mintegy Croce életművének kikerülhetetlensége következtében. A jelen vállalkozáshoz leginkább hasonló, vagyis Croce esztétikáját monografikusan feldolgozó marxista munka mindössze egy készült: Elena Topuridze könyve, azonban — értékei ellenére — ez is eléggé ismeretlen, mert bár orosz nyelven, de Tbilisziben jelent meg 1967-ben, s ezért még nem került be a nemzetközi szakirodalom vérkeringésébe.

A szakirodalomnak ez a minden szempontból nézve különleges egyenetlensége, a további kutatásokat inkább bonyolító, mintsem inspiráló sokszínűsége közvetlenül nagyrészt a crocei esztétika *aktualitásának jelenleg átmeneti voltából*, az egyetemes esztétikai kultúra egészenében éppen az utóbbi két évtizedben végbemenő *funkcióváltásából* következik. Ezt — L. Althusser terminusait²¹ használva — úgy lehene másként kifejezni, hogy már megszűnőfélben van mint ideológia, de még nem került az őt megillető tudományos helyre. Addig ugyanis, amíg Croce élt, amíg tehát esztétikai koncepcióját megalapozta és részbeni módosításokkal újra tudta fogalmazni, a változtathatóság igényével léptek fel vele szemben a különböző álláspontú ellenfelek, illetve az adott alapokon való további kiteljesedését remélték a népszerűsítők és gazdagodó forrásként tanulmányozták az ortodox követők. Történetének ebben a fázisában Croce esztétikája elsősorban *eszköz* jellegű, mégpedig a saját célokhoz igazítható és nagyon hatékony — sőt hatékonyságában fokozódó — eszköz a vele foglalkozók, mégpedig az őt szigorúan követő esztéták és kritikusok számára. Ez a minősége nyilvánvalóan háttérbe szorult Croce halálával, annál is inkább, mert a mások által kidolgozott újabb esztétikai eredmények erősen megkérdőjelezték ezt a hatékonyságot. Ezek után Croce esztétikája a jóval objektívebb vizsgálódások *tárgya* lehetett elsősorban: az esztétikatörténeti kutatások tárgya. Ma már — különösen a marxista esztéták számára — nagyon könnyen belátható, hogy a crocei esz-

²⁰ Ezeket és a továbbiak során utalásszerűen említett munkákat az „Irodalomjegyzék” tartalmazza.

²¹ L. Althusser: *Marx — az elmélet forradalma. Tanulmányok.* [Bp.], 1968, Kossuth K. 68—72, 81—82, 126—127. l.

tétika nem tehető a valóság esztétikumára megértésének elsődleges eszközévé, hiszen még a polgári esztétikák közül sem kaphatná ezt a szerepet. A tudománytörténeti analízisnek épp azt kell eldöntenie, milyen esztétikai jelenségek milyen mértékű megértéséhez járulhatnak hozzá — mások sokkal fontosabb eredményeivel együttesen alkalmazva — Croce bizonyos részmegállapításai, illetve mennyiben dokumentuma csak ma már ez az esztétika a polgári gondolkodás története egyik fejezetének. A Croce esztétikájához való viszonyulás most tehát abban az *átmeneti* stádiumban van — és ez az utóbbi éveket illetően szinte a publikációs vákumot megközelítő állapot volt —, amikor már csaknem teljesen megszűnt a vele *inspirációs* szerzés céljából való foglalkozás, de még nagyon a kezdetén van az iránta való *tudománytörténeti érdeklődés* kibontakozása.

Az esztétikatörténeti érdeklődés jelenlegi előtérbe kerülése korántsem előzmények nélkül ment végbe, vagyis a korábbi — mind apologetikus, mind pedig oppozicionális — feldolgozások több-kevesebb olyan értékítéletet is tartalmaznak, amelyek a történelmi hely megállapítására vonatkoznak, és ha teljes egészükben nem is fogadhatók el, legalább segítik a mindenképpen előkelő hely pontos kijelölését. Az erre vonatkozó megállapítások főként abban mutatnak — nyilvánvalóan nem kis mértékű — eltérést, hogy — Croce kifejezéseit használva — mennyiben tekintik „monumentum”-nak, illetve „dokumentum”-nak²² ezt az egész esztétikai rendszert és általános filozófiai alapjait. A monumentum és dokumentum jelleg tényleges arányainak felismerésében — és ez érthető — az ellenfelek tévedtek kevesebbet. Az idealista opponensek főleg az immanens kritika eszközeivel, *a rendszer logikai ellentmondásainak feltárásával* végeztek demisztifikáló, s így a jogosulatlanul előkelő helyet elvitató tevékenységet. A marxista bírálók — rövid megjegyzésekben is alapvető megállapításokra törekedve — *a koncepció egészének végső soron téves voltát* igyekeztek kiemelni, vagyis az esztétikum megismerésében félrevezető és dekadens polgári érdekeknek, életérzéseknek éppen torzításai révén megfelelő voltát. Croce esztétikája osztályalapjainak megragadásával ugyanis nem csupán a polgári fejlődés egy meghatározott korszakához való kötöttség, a társadalmi haladás folyamatának bizonyos fokához való tartozás meghatározott megállapítása vált lehetségessé, hanem az e fokhoz tartozó hasonló polgári esztétikák értékiskáláján való elhelyezés is. Természetesen a marxizmusban domináns szerepet játszó történetiség-elv nélkül is el lehet Crocét ilyen vagy olyan „fejlődési vonal”-ban helyezni, de nem lehet valóságos történeti helyét elfogadható pontossággal megmutatni.

A polgári kutatók Croce esztétikájának éppen a *történetiséggel* kapcsolatos problémáit oldják meg a legkevesébé. A nem kifejezetten vitairatnak készült munkák szinte mind Croce esztétikai nézeteinek fejlődésrajzát igyekeznek nyújtani ugyan, de effektíve mégis alig adnak többet a fontosabb művek kronológiai sorrendben való részletes ismertetésénél (J. Lameere, C. Sgroi, V. Sainati és mások), esetleg csak a nagy összefoglalások, az esztétikai szintézisek bemutatására szorítkozva (C. Carbonara), így tehát inkább bio-bibliográfiát, nem pedig pályaképet nyújtanak. Az *életmű* tudományos *fejlődésrajza* még hiányzik.

A történetiség félreértése, illetve mellékes problémaként való kezelése különösen Croce *forrásaihoz való viszonyának* tárgyalásában mutatkozik meg. A legtöbben szinte ki sem térnek erre, mindössze arról tesznek említést, hogy Crocét fiatal korában végzett kritikai tevékenysége inspirálta behatóbb elméleti ismeretek megszerzésére és kialakítására, ehhez pedig Vicót, Hegelt és a hegelianus De Sanctist használta fel. Még az esztétikájának geneziséét tárgyalók sem vállalkoznak arra, hogy távolabbra

²² B. Croce: *Aesthetica in nuce*. In: B. Croce: *Ultimi saggi*. Bari, 1935, Laterza. 8. l.

tekintsenek ezen a horizonton (R. Garbari, A. Caracciolo, M. Corsi). Az pedig ritka kivétel, hogy valaki egyéb forrásokhoz való viszonyának behatóbb elemzésére vállalkozzék (F. Romano-Palazzo). Szinte érthetetlen az elődökhöz kapcsolódás kutatásának ilyen nagyfokú mellőzése, főként azoknak a könnyen feldolgozható megjegyzéseknek és vallomásoknak csaknem teljes figyelmen kívül hagyása, amelyek az *Esztétika* történeti részében, a közelmúltbeli és kortárs gondolkodók műveiről készült cikkekben, illetve az intellektuális önéletrajzként kezelendő *Adalékok önmagam kritikájához* c. tanulmányban (1918) tömegével található. A forráskutatás elhanyagoltságát és egyoldalúságát csak kis mértékben korrigálja az olasz marxisták egy részének (E. Agazzi, V. Gerratana, R. Musolino) vállalkozása, hiszen ők csupán Croce és a marxizmus viszonyát próbálták tisztázni, ezen belül is szinte kizárólag a Labriolától kapott inspiráció szerepét.

Valamivel több és lényegesen megbízhatóbb eredmény született Croce esztétikája történelmi helyének kijelölését illetően a *kortársakhoz való viszonyítás* terén. Az erre irányuló részletkutatások azonban — a kronológiailag kijelölt határokon belül — valójában nem történeti, hanem elsősorban — és éppen a történetiségben rejlő bizonyos nehézségeket megkerülve — tipológiai jellegű megállapításokhoz jutottak. Ezeknek a megállapításoknak a realitását, tartalmi objektivitását nem kis mértékben Croce önjellemzését mellőzve, vagy éppenséggel azzal szembekerülve lehetett biztosítani. Különösen fontos volt ennek előkészítésében az intenzívebben történeti kutatások néhány vívmánya, főleg Croce nézeteinek a német filozófiával való árnyaltabb szemléletű egybevetése, mind a kauzális viszonyt jelentő források, mind a csak analógiát nyújtó objektív hasonlóság tekintetében. Így Kant addig különösebben nem hangsúlyozott befolyásának kimutatása — a maga Croce által szembetűnően bevallott Herbart és Hegel hatások mellett — nagymértékben elősegítette a neokantiánusokkal való rokonság felismerését. Ilyenformán vált tudottá, hogy Croce olyan Kantból kiinduló és elsődlegesen kantianus jellegét — a Hegelhatások, illetve korszerűsítési törekvések ellenére is — mindvégig megtartó vonalán helyezkedik el az esztétika történetének, amelynek H. Cohen és J. Volkelt munkássága is fontos csomópontja, s nagyon közel áll az Einfühlung-elmülethez (A. Banfi, A. Plebe, N. Tertulian, Lukács György). Nyilvánvaló továbbá az is, hogy Croce hegeli esztétika iránti vonzalmának, illetve a reneszánsz és a klasszicizmus iránti szimpátiájának beható ismerete nyomán lehetett őt — természetesen kallisztikus koncepciójának nagyfokú hangsúlyozása alapján — egy olyan másik vonalba helyezni, olyan művészettörténészek és -teoretikusok társaságába állítani, mint J. Burckhardt és H. Wölfflin (J. Gantner). Arra is történetek kísérletek — s bizonyos fokig ezek sem alaptalanok, sőt éppen a W. Humboldthoz való viszonya ismeretében nem azok —, hogy az esztéta Crocét a nyelvfilozófusok, illetve a művészetet nyelvi vagy egyéb szimbolikus formái valamelyikében feloldani akaró esztéták közé, így E. Cassirer, S. K. Langer, J. A. Richards, Ch. Morris és természetesen K. Vossler, R. G. Collingwood társaságába sorolják (E. J. Baszin, G. Devoto). — Az ilyen jellegű viszonyítások során talán az nem nyert még határozott kifejezést, az nem kapott kellő hangsúlyt, hogy a többé-kevésbé Hegelt követők sorában Croce művészetfelfogása részben a szellemtörténészekéhez, főleg a W. Diltheyéhez is hasonlítható.

A történetiséggel kapcsolatos különböző részproblémák kutatása terén a legnagyobb fokú lemaradás az „utóélet”, a *kiváltott hatások* feltérképezése területén mutatkozik. Alighanem a feladat bonyolult volta miatt nem akadt még vállalkozó a Croce esztétikájára vonatkozó *kritikai irodalom rendszerezésére*, ezen belül a marxista ihletésű bírálókat tényletes hatásának felmérésére. Az önmagában vett kultúrtörté-

neti érdekesség bemutatása mellett ennek azért van jelentősége, s azért nem hanyagolható el teljesen, mert a különböző világnézeti alapokon megfogalmazott kritikák különböző erényeire és hibáira érzékenyek fokozottan ennek a rövidsége miatt is bonyolult esztétikának; éppen ez adja forrásértéküket a marxista történeti kutatás számára. Ez a kutatás pedig azért nem hagyhatja figyelmen kívül a polgári kritikusok oldalán létrejött — nyilván korrekciókra és további kiegészítésekre szoruló — eredményeket, mert összességükben mégis azok adják jelenleg a legteljesebb képét Croce esztétikája és részben egész elméleti rendszere belső, logikai ellentmondásainak. Míg a marxista elemzések túlzottan ezen esztétika felépítmény mivoltának és osztálytartalmának megvilágítását állították előtérbe, és mostohan kezelték az immanens értelmezést, addig a polgári kutatás éppen a leglényegesebb determinánsokkal nem törődve és a forráskutatást is eléggé mellőzve elsősorban a szinte minden összefüggéséből kiszakított elméletre magára koncentrálhatta a figyelmét, jóformán nem is maradt egyéb lehetősége.

3. Egy új marxista feldolgozás módszere és célkitűzései

Az eddig felhalmozódott pozitív eredmények összefoglalása és a jelzett problémák megoldása csakis a *marxista filozófia módszerének* következetes alkalmazásával kísérhető meg. Ennek az alapján valósítható meg a történeti és logikai tárgyalásmód olyan egysége, amelynek eredményeképpen Croce esztétikájának legjellemzőbb, sajátos vonásait alakulójá sajátosságokként, lényegét és annak kifejlődési stádiumait egyetlen komplex elemzésen belül lehet bemutatni.²³ Ennek alapján érthető csak meg, hogy az egész crocei esztétika egyrészt ugyan maga is önálló rendszer, de másodsorban a történelmi mozgás egy mozzanata, a polgári esztétika történetének egyik állomása. Lenin mint megjegyzésre méltót emelte ki Hegel ilyen esetre vonatkozó, bár idealista szellemben fogant felismerését: „Állítom, ha a filozófia történetében megjelent rendszerek alapfogalmait megtisztítjuk mindattól, ami külső alakulásukat, a különösre való alkalmazásukat és efféléket illet, akkor megkapjuk maga az eszme meghatározásának különböző fokait logikai fogalmukban.”²⁴ Marx — bár a közgazdasági elméletekre konkretizáltan alkalmazva — még világosabban kimondta azt a módszertanilag is fontos tételt, hogy a különböző történeti variációk mögött ugyanaz a lényeg rejtőzhet: „... az elmélet története azt bizonyítja, hogy az értékviszony felfogása mindig ugyanaz volt, világosabban vagy kevésbé világosan, illúziókkal jobban felcifrázottan vagy tudományosan, pontosabban: Mint-hogy a gondolkodás folyamata maga is a viszonyokból nő ki, maga is *természeti* folyamat, a valóban megértő gondolkodás mindig csak ugyanaz lehet és csak fokozatilag különbözhetik a fejlődés érettsége [...] szerint is. Minden más badarság”.²⁵ A globális feladat tehát a jelen esetben is annak a pontos és jól dokumentált megmutatása, hogy Croce esztétikája, mint egy a sok közül, mennyiben állomása és milyen állomása az esztétikum törvényeit feltárni törekvő „megértő gondolkodás”-nak, illetve mi rajta a már dekadensen polgári illuzórikus cifráság, az ismeret-értéke sze-

²³ A marxista társadalomfilozófia módszerének a klasszikusok értelmezése szerinti összefoglaló leírását lásd: I. I. Gricenko: *Logicszeszkoe i isztoricszeszkoe — kategorii materialiszticseszkoi dialektiki*. Moszkva, 1967, Müszl'. — Kaposi Márton: *A történelmi materializmus módszeréről*. In: Acta Philosophica, XIV. Szeged, 1973. 63—73. l.

²⁴ G. W. F. Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*. 1. köt. Bp. 1958, Akadémiai K. 42. l. — V. I. Lenin: *Filozófiai füzetek*. ÖM. 29. köt. 201. l.

²⁵ K. Marx levele L. Kugelmannhoz 1868. július 11-én. In: K. Marx—F. Engels: *Válogatott levelek. 1843—1895*. Bp. 1950, Szikra, 243. l.

rinti „badarság”, és ez az arány milyen konkrét történelmi-társadalmi „viszonyokból nő ki” a személyi kvalitásokkal szemben is szükségszerűen. Az egész elemzésnek nem kis mértékben éppen azért van értelme, mert ebben az esztétikában nem minden badarság és illúzió; még akkor is tartalmaz bizonyos elemeket a megértő gondolkodásból, amikor a polgárság filozófiai gondolkodásának egésze már a történelem mellékvágányára siklott.

A történeti és logikai tárgyalásmód egysége (nem egybeesése, azonosság, hanem dialektikusan kölcsönös feltételezettsége) nem csupán a téma értelmezésének, hanem a róla tett megállapítások kifejtésének módját is megszabja főbb vonaliban. A filozófiában — és az esztétika, sőt a maga módján az esztétika története is az — a lényeg legmélyebb rétegeit is megragadni képes *logikai szemléleté az elsőbbség*, sőt a dolog bizonyos mértékig pontos logikai képe nélkül nem végezhető érdemleges történeti vizsgálat sem, hiszen — mint Hegel ugyancsak Lenin által elismerten írja — „... a megfigyelőnek már magával kell hoznia a dolog fogalmát, hogy meglássa a dolog jelenségében, és a tárgyat igazán tudja értelmezni ...”²⁶ Ennek megfelelően Croce esztétikáját is előbb „logikailag” kell bemutatni, vagyis úgy, mint egy *relatív önálló kategóriarendszert*, amely különbözik minden más esztétikai rendszertől, sőt Croce egyéb filozófiai nézeteitől is. Az így viszonylagos stabilitásában megragadott esztétikai koncepció a továbbiakban már könnyebben jellemezhető mind belső tagoltsága, mind pedig a hasonló rendszerekhez való viszonya szerint. Az ilyen jellemzés azonban szükségszerűen „történeti” jellemzéssé válik, hiszen maga a koncepció is fejlődött, forrásokra támaszkodott és ellenfelekkel helyezkedett szembe, változó igényeknek próbált többé-kevésbé eleget tenni. Mivel Croce különböző történelmi korszakokban született több műben fejtette ki esztétikai felfogását, *rendszere önállóságának relatív volta* nagyonis szembevetendő. A történeti és a logikai tárgyalásmódnak ilyen mértékű szétválasztása — különösen az eredményeket összegező kifejtésben — azért lehetséges, mert ez a vizsgálat már a másoké után következik, így az itt bemutatott, szövegek tanulmányozásából absztrahált logikai struktúrához aligha férhet az a priori konstruáltság gyanúja.

A legfontosabb metodológiai elvek szerint végzett konkrétabb kutatási eljárásoknak egy sokrétű életmű igen változatos területeit kell bejárni ahhoz, hogy ez az esztétika kibontakozzék a maga komplexitásában, vagyis mint filozófiai művészet-elmélet, illetve mint irodalomtörténetté és kritikává is tett „mozgó esztétika”. A legszükségesebb lépéseket és azok fontossági sorrendjét — természetesen az egész életműre, nem pedig magára az esztétikára vonatkozóan — a következőképpen jelölte meg Gramsci: „Croce filozófiáját, először is, a maga Croce által elfogadott kritériumok szerint kell tanulmányozni (kritériumok, amelyek — a maguk helyén — részét képezik magának az általános koncepciónak): 1. Nem kell Crocében »általános filozófiai problémá«-t keresni, hanem azt a problémát vagy problémák azon sorát kell filozófiájában megtalálni, amelyek az adott pillanatban a legjobban érdekelnek, vagyis amelyek a legjobban tapadnak az aktuális élethez és annak mintegy a reflexiói: nekem úgy tűnik, hogy ez a probléma vagy problémásor egyrészt a történetírás problémája, másrészt a gyakorlat filozófiájáé, az etikáé. 2. Figyelmesen tanulmányozni kell Croce »kis« írásait, vagyis a szisztematikus és organikus művek mellett a cikkek, postillák, kis emlékezők gyűjteményeit, amelyeknek nagyobb és közvetlenebb kapcsolatuk van az élettel, a konkrét történelmi mozgással. 3. Szükség van Croce »filozófiai életrajz«-ának létrehozására, vagyis azonosítani kell a Croce gondolatvilágába befogadott kifejezéseket, bizonyos problémák eltérő felvetését és megoldá-

²⁶ G. W. F. Hegel: i. m. 43. l. — V. I. Lenin: i. m. 201—202. l.

sát, a tevékenysége által kifejlődött és figyelme által felmerült új problémák sorát; és e kutatás számára különösen hasznos a »Critica« gyűjteményében és egyéb ilyeneket tartalmazó kiadásokban levő kisebb írásainak tanulmányozása; ennek a kutatásnak alapját képezheti az *Adalékok önmagam kritikájához*, valamint a Francesco Flora és Giovanni Castellano által vitathatatlanul autorizált írások. 4. Croce kritikusi: pozitivisták, neoskolasztikusok, aktualista idealisták. E kritikusok ellenvései.²⁷

Gramsci megjegyzései elsősorban magára a kutatási folyamatra vonatkoznak, nem pedig a kutatás eredményeinek kifejtési módjára. Továbbá Gramscit mint politikai vezetőt és teoretikust főleg Croce politikai filozófiája érdekelte és csak nagyon másodsorban az esztétika. Figyelmeztetései — az elsőt éppen az előbb jelzettek miatt leszámítva — mégis nagyon megszívlelendők és hasznosíthatók, hiszen ami Croce egész filozófiájára jellemző, illetve politikai filozófiája megértésének kulcsát jelenti, az egyrészt az esztétikára is vonatkozik, másrészt magát az esztétikát sem lehet megérteni az egész filozófiai koncepció feldolgozása nélkül. Nyilvánvaló tehát, hogy Gramsci útmutatásai csak abban az esetben jelentenek segítséget, ha kellő rugalmassággal kezelik és a kellő mértékben specifikálják a konkrét tárgy természetének megfelelően.

A vázolt módszer ebben a formájában a témával kapcsolatban felmerülő valószínűségi problémákhoz, mégpedig a leglényegesebb és legátfogóbb problémákhoz igazodik. Az *első problémakör*: Milyen jellegű Croce esztétikai koncepciója és milyen helyet foglal el életműve egészében? Az e kérdésre adott válasz egy igen absztrakt szinten, a logikai megközelítéssel feltárt struktúra felvázolásának szintjén is elégséges lehet, de ugyanakkor nem válnak kárára a további kiegészítések. Ez a kiegészítés azonban csak újabb problémák megoldása révén lehetséges; az ezeket összefoglaló *második problémakör* pedig a következő: Hogyan viszonyul Croce esztétikája más, a korábbi és a kortárs polgári esztétikákhoz, azok filozófiai alapjaihoz, illetve a legkorszerűbb filozófiához, az őt is sokat foglalkoztató történelmi materializmus-hoz? Erről már nem lehet absztrakt képet alkotni, a rész kérdésekre adandó válaszok együttese csak a gondolati konkrét szintjén végzett történelmi elemzés formájában lehet kielégítő. De ez a konkrét még tovább konkretizálható, egészen a gyakorlati tevékenységét közvetlenül orientálni képes elmélet formájáig. Ennek kialakításához viszont meg kell oldani a *harmadik problémakört*: Milyen mértékben aktuális Croce esztétikája; kik miért és milyen mértékben tartották annak? Ha az erre adott felelet kielégítő, nemcsak Croce értékelését foglalja magában, hanem ebből a centrumból tovább gyűrűzik a kritika a polgári esztétikatörténet, sőt az egész polgári ideológia bizonyos területeire.

A fentiekből már eléggé egyértelműen megállapítható, melyek lesznek a tervezett elemzés fő szerkezeti egységei, a tanulmány egyes fejezetei. Az első problémakör megoldása a *Croce filozófiai rendszere és esztétikai koncepciója* c. részben, a másodiké *Croce esztétikájának forrásai és koncepciójának fejlődése* c. fejezetben, a harmadiké pedig a *Croce esztétikája kritikájának mérése és a mérleg kritikája* c., a függelék és az epilógus jellegét egyaránt magán viselő részben történik.

Az elsődleges feladat nyilvánvalóan Croce esztétikai koncepciójának kritikai elemzése. Ennek elvégzése során részletesebben azokra a problémákra kell kitérni, amelyeket az eddigi marxista kutatók inkább csak jeleztek, nem pedig megoldottak: az esztétikának a filozófiai rendszer egészével való szoros összefüggésére, a l'art pour l'art mérsékelt változatának közvetett védelmére, a kellemesség és szépség

²⁷ A. Gramsci: *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*. Id. kiad. 171—172. l.

viszonyának torz formában való felvetésére, a katarzis lényegének nem sikerült újra-értelmezésére stb. Ezek ugyan sokkal rejtettebb és mélyebben fekvő problémái Croce esztétikájának, mint az intuício-elmélet vagy a nyelv és költői nyelv azonosítása, de az előbbieket a valóban lényeges problémák, azok kapcsolják Crocét az esztétika klasszikus művelőihez, még ha a megoldások vitathatósága miatt el is marad mögöttük. Croce esztétikájának kétségtelenül megtevő értékeit olyan elemzessel lehet a valóságos arányoknak megfelelően felmutatni, amely nem korlátozódik elsődlegesen a „korai” esztétika tárgyalására, hanem — az eddig kialakult képtől részben eltérően — a „kései”, főleg *A költészetben* kifejtett esztétikát is részletes vizsgálatnak veti alá.

Croce eredetiségének mértékét éppen esztétikája fejlődéstörténetének analízise során lehet tisztázni. A legtöbb önálló, vagy legalábbis a hagyományos képpel szemben álló megállapítás az ezt nyújtó második fejezetben található. A forrásokat illetően az kap a szokásosnál nagyobb hangsúlyt, hogy a bizonyos materialista elemek befogadására is alkalmas objektív idealista Vico—Hegel—De Sanctis vonal mellett az eddig ismertnél jóval nagyobb szerepe van az egyén tudatvilágát kiemelő szubjektív idealista Kant—Schiller—Schleiermacher vonal inspirációinak, ami Crocét aztán az újkantianusokhoz és a szellemtörténészekhez is nagyon hasonlóvá teszi. A koncepció fejlődésének bemutatása során annak fokozott kiemelése a cél, hogy Croce bármennyire felvázolta minden alapvető tételét a korai szintézist jelentő *Esztétika*-ban, az ezutáni három-négy évtized folyamán sokat változott elképzelésének egésze, mégpedig pozitív irányban, tehát méltatlanul megy el emellett az esztétika-történeti szakirodalom. A változásnak erről az irányáról már csak érdekessége miatt sem szabad megfeledkezni, hiszen Croce abban az időszakban fejlődött esztétikai felfogását tekintve a korábbiaknál jobban elfogadható esztétikai nézetek felé, amikor a marxizmusról egyáltalán nem javult, sőt inkább romlott a véleménye. Ez a látszólagos antinómia természetesen feloldást kíván, és megnyugtató módon fel is oldható.

Croce interpretátorai és kritikusi közül eddig lényegében csak Gentile és Gramsci kapta meg az e téren kifejtett tevékenysége fontosságával megfelelő arányban álló figyelmet. A leginkább megoldásra váró feladat a „kritika mérlegének” elemzése során éppen annak dokumentálása és hangsúlyozása, hogy Croce esztétikájának értékelése terén a legtöbbet a marxista gondolkodók tettek, akár Gramsci követőiként nyúltak is e problémához, mint Antonio Banfi és Galvano della Volpe, akár más úton haladva ütköztek az életműve által támasztott nehézségekbe, mint Lukács György.

Croce esztétikája értelmezésénél és értékelésénél soha sem szabad arról megfeledkezni — ez az egész elemzés döntő szemléleti elve, amit Gramsci is elsőként emelt ki —, hogy *polgári* gondolkodó teljesítményéről van szó, akinek nem óriási, de nem is mellőzendő értékei nem a marxizmushoz, hanem a többi *polgári áramlathoz* mérve mutatkoznak meg elsősorban.

Azt nem kell hangsúlyozni, hogy nem Lenin nagyságrendjét alapul véve kell ítéletet mondani róla, de azt talán már nem fölösleges kiemelni, hogy nem is a marxista Gramscival vagy Lukács Györggyel kell egy nevezőre hozni, hanem inkább olyan nagy polgári egyéniségekkel, mint Thomas Mann, Bertrand Russell, Jean-Paul Sartre, és olyan esztétákkal, mint Nicolai Hartmann. Mert művészetelméletében és kulturális fejlődést irányítani szándékozó törekvéseiben különösen azt nem szabad szem elől téveszteni, hogy K. Rosenkranz rútat előtérbe állító esztétikája és Baudelaire „romlás” esztétizáló művészeti gyakorlata után — még ha kissé anakronisztikus heroizmussal is — meri hirdetni a klasszikus szépség vitathatatlan primátusát, a

„minden érték átértékelése”-t propagáló Nietzsche után mer a hagyományos értékek — részben jogos — védelmére kelni, s miközben Ortega y Gasset „a művészet dehumanizálódása”-t konstatálja, megpróbál — noha csak szubjektív idealizmusának szűkre szabott határain belül — helyet találni esztétikájában a humanizmusnak. Mint ilyen esztétikára támaszkodó kritikust nagyon találóan jellemzi Crocét Eugenio Montale: „Ő volt az utolsó a nagy kritikusok közül, akinek volt hite az életben, és aki az embert tartotta az egyetemes élet egyedül igaz és konkrét kifejeződésének.”²⁸ Ez Croce egész elméleti teljesítményére jellemző.

Erre való tekintettel mind az egész életmű, mind a benne rendkívül fontos helyet elfoglaló esztétika megítélésénél fontos helyet kell kapnia annak a szempontnak, hogy Crocénél csak annyi hasznosítható értéket találhatunk, amennyit egy polgári gondolkodó a XX. század első felében létrehozhat. S ugyanakkor ennek az esztétikának az értékeit és legkülönbözőbb hatáslehetőségeit olyan ideológiai konstellációban kutatjuk, amikor a polgári kultúra a „technológiai racionalitás” abszolút uralma érdekében igyekszik minél teljesebbé tenni a „művészet deszublimalásá”-t, és amikor az isten halálának kimondásából azt a következtetést vonják le egyes strukturalisták, hogy „az ember meghalt”.²⁹ Az ilyen tendenciákkal szemben nyilván nem Croce az elsődleges szövetséges a marxizmusnak, s éppen azt kell tisztázni, hogy milyen posztokon és milyen mértékben nyújthat segítséget, illetve miben és kik által tehető veszélyes ellenféllel. Eredményei akceptálásánál tehát olyan kettős viszonyt kell kialakítani, amit R. Garaudy — más összefüggésben — nagyon frappánsan a következőképpen fogalmazott meg: „... egy kommunista szakember, bármi legyen is a szakmája, nem tarthatja magát elégedettnek, ha nem teljesíti kettős feladatát: szüntelenül le kell lepleznie azokat a hamisításokat és akadályokat, amelyeket a burzsoázia osztályideológiája állít a kutatás elé, és ugyanakkor állandó feladata, hogy még a legelvetemültebb ellenségénél, a leginkább misztifikált és leginkább misztifikáló szakembernél is feltárja a legkisebb igaz részt is, hogy ezeket a felfedezéseket megszabadítsa az elidegenedett formáktól, amelyekben azok létrejöttek, és azokat a Párt élő és örökké növekvő kincstárának részévé tegye. A politikai gazdaságtantól a festészetig, a filozófiától a költészetig minden igazság és minden igazi érték a munkásosztályé és Kommunista Pártjé a szocializmusért vívott harcban, amely egyedül képes éltetni és növelni a hazugság nélküli szabadságot, a misztifikáció nélküli kultúrát és a korlátok nélküli embert.”³⁰

IRODALOMJEGYZÉK

Ez a bibliográfia csak azokat a műveket (könyveket és cikkeket) jelöli meg, amelyekre — kiemelkedő fontosságuk miatt — a fenti tanulmányban lényeges hivatkozás, a behatóbb elemzést megelőző eszmefuttatás során is nélkülözhetetlen utalás történik.

- [1] *L'opera filosofica, storica e letteraria di Benedetto Croce*. Saggi di scrittori italiani e stranieri e bibliografia dal 1920 al 1941. [A cura di Edmondo Cione e Franco Laterza.] Bari, 1942, Laterza.
- [2] *Cinquant'anni di vita intellettuale italiana*. 1896—1946. Scritti in onore di Benedetto Croce per il suo ottantesimo anniversario. A cura di Carlo Antoni e Raffaele Mattioli. Vol. 1—2. Napoli, 1950, Edizioni Scientifiche Italiane.

²⁸ E. Montale: *L'estetica e la critica*. In: V. De Caprariis—E. Montale—L. Valiani: Benedetto Croce. Milano, 1963, Comunità. 49. l.

²⁹ H. Marcuse: *L'uomo a una dimensione*. (Torino), [1970], (Einaudi). 42, 75—79. l. — M. Foucault: *Les mots et les choses*. Paris, 1966, Gallimard 354. l.

³⁰ R. Garaudy: *A propos des «Manuscrits de 1844» de Marx et de quelques essais philosophiques*. In: *Chaiers du Communisme*, 1963. 3. sz. 126. l.

- [3] *Benedetto Croce*. A cura di Francesco Flora. Milano, [1953], Malfasi.
- [4] *Convegno crociano*. Bari, 28—30 gennaio 1963. Interpretazioni crociane di R. Assunto, A. Attisani [etc.]. Bari, 1965, Adriatica.
- [5] Abbate, Michele: *La filosofia di Benedetto Croce e la crisi della società italiana*. [Torino], 1955, Einaudi.
- [6] Agazzi, Emilio: *Il giovane Croce e il marxismo*. Torino, (1962, Einaudi).
- [7] Alberghi, Sante: *Le antinomie del pensiero crociano*. Con prefazione di M. F. Sciacca. Faenza, 1947, [Legà].
- [8] Attisani, Adelchi: *Interpretazioni crociane*. Messina, 1953, Università.
- [9] Banfi, Antonio: *I problemi di una estetica filosofica*. (A cura di Luciano Anceschi.) [Milano—Firenze], (1961), Parenti.
- [10] Banfi, Antonio: *Filosofia dell' arte*. (Scelta, introduzione e note di Dino Formaggio.) [Roma, 1962], Editori Riuniti.
- [11] Benedetti, Ulisse: *Benedetto Croce e il fascismo*. Roma, (1967), G. Volpe.
- [12] Brown, Merle E.: *Neo-Idealistic Aesthetics: Croce—Gentile—Collingwood*. Detroit, 1966, Wayne State Univ. Press.
- [13] Caracciolo, Alberto: *L' estetica di B. Croce nel suo svolgimento e nei suoi limiti*. Torino—Genova—Roma, (1948), Società Editrice Internazionale.
- [14] Carbonara, Cleto: *Sviluppo e problemi dell' estetica crociana*. Napoli, (1947), Humus.
- [15] Carr, H. Wildon: *The Philosophy of Benedetto Croce. The problem of Art and History*. New York, (1969²), Russell and Russell.
- [16] Caruso, Emanuele: *Per la critica dell' estetica e dell' idealismo crociano*. Siracusa, 1949, Marchese.
- [17] Castellano, Giovanni: *Introduzione allo studio delle opere di Benedetto Croce. Note bibliografiche e critiche*. Bari, 1920, Laterza.
- [18] Castellano, Giovanni: *Benedetto Croce. Il filosofo. — Il critico. — Lo storico*. Bari, 1936², Laterza.
- [19] Cavaciuti, Santino: *La teoria linguistica di Benedetto Croce*. Milano, (1959), Morzorati.
- [20] Cione, Edmondo: *Benedetto Croce ed il pensiero contemporaneo*. Milano, 1963, Longanesi.
- [21] Coloni, Eugenio: *L' estetica di Benedetto Croce. Studio critico*. Milano, (1932), „La Cultura.”
- [22] Contini, Gianfranco: *L' influenza culturale di Benedetto Croce*. Milano—Napoli, 1967, Ricciardi.
- [23] Corsi, Mario: *Le origini del pensiero di Benedetto Croce*. Firenze, 1951, „La Nuova Italia.”
- [24] De Caprariis, Vittorio—Montale, Eugenio—Valiani, Leo: *Benedetto Croce*. Introduzione di Vincenzo Arangio-Ruiz. Milano, 1963, Comunità.
- [25] De Gennaro, Giovanni: *Il concetto della unità delle arti nella Estetica di Benedetto Croce*. Molfetta, 1969, Mezzina.
- [26] Della Volpe, Galvano: *Az izéls kritikája*. [Critica del gusto.] Bp., 1970, Gondolat.
- [27] Della Volpe, Galvano: *Crisi dell' estetica romantica*. Roma, 1963, Samonà e Savelli.
- [28] Della Volpe, Galvano: *Schizzo di una storia del gusto*. A cura di Ignazio Ambrogio. (Roma, 1971), Editori Riuniti.
- [29] Devoto, Giacomo: *Vossler und Croce. Ein Kapitel aus der Geschichte der Sprachwissenschaft*. München, 1968, Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften.
- [30] Flora, Francesco: *Croce*. Milano, 1927, „Athenea.”
- [31] Fubini, Mario: *Critica e poesia. Saggi e discorsi di teoria letteraria*. Bari, 1966², Laterza.
- [32] Gancitano, Cosimo: *Critica dell' estetica crociana*. Mazara, 1948, Siciliana.
- [33] Gantner, Joseph: *Schönheit und Grenzen der klassischen Form. Burckhardt—Croce—Wölfflin*. Wien, 1949.
- [34] Garbari, Rinaldo: *Genesi e svolgimento delle prime tesi estetiche di B. Croce. (1893—1900)*. Firenze, (1949), Fussi.
- [35] Gentile, Giovanni: *La filosofia dell' arte*. Milano, 1931, Fratelli Treves.
- [36] Gentile, Giovanni: *La riforma della dialettica hegeliana e altri scritti*. Messina, 1923², Principato.
- [37] Gerratana, Valentino: *De Sanctis—Croce o De Sanctis—Gramsci?* In: Società, 1952. 3. sz.
- [38] Gerratana, Valentino: *Introduzione all' estetica desanctisiana*. In: Società, 1953, 1—2. sz.
- [39] Gilbert, Katherine Everett—Kuhn, Helmut: *Az esztétika története*. [A History of Estetics.] Bp., 1966, Gondolat.
- [40] Gramsci, Antonio: *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*. Torino, 1948, Einaudi.
- [41] Kon, Igor Szemjonovics: *Die Geschichtsphilosophie des 20. Jahrhunderts. Kritischer Abriss*. 1—2. köt. Berlin, 1964, Akademie-Verlag.
- [42] Lameere, Jean: *L' esthétique de Benedetto Croce*. Paris, 1936, J. Vrin.
- [43] Lönne, Karl-Egon: *Benedetto Croce als Kritiker seiner Zeit*. Tübingen, 1967, M. Niemeyer.

- [44] Lukács György: *Adalékok az esztétika történetéhez*. [Válogatta és szerk.: Fehér Ferenc.] [Bp., 1972], Magvető. 1—2. köt.
- [45] Lukács György: *Az esztétikum sajátossága*. 1—2. köt. Bp., 1965, Akadémiai K.
- [46] Mastroianni, Giovanni: *Antonio Labriola e la filosofia in Italia*. Catanzaro, 1968, Meccanica.
- [47] Morpurgo Tagliabue, Guido: *Il concetto dello stile. Saggio di una fenomenologia dell'arte*. Milano, (1951), Fratelli Bocca.
- [48] Musolino, Rocco: *Marxismo ed estetica in Italia*. [Roma], (1963), Editori Riuniti.
- [49] Orsini, Gian Napoleone G.: *Benedetto Croce. Philosopher of Art and Literary Critic*. Carbondale (Illinois), 1961, Southern Illinois Univ. Press.
- [50] Pagliano Ungari, Graziella: *Croce in Francia. Ricerche sulla fortuna dell'opera crociana*. Napoli, 1967, Istituto Italiano per gli Studi Storici.
- [51] Parente, Alfredo: *La musica e le arti. Problemi di estetica*. Bari, 1946², Laterza.
- [52] Parente, Alfredo: *La „Critica“ e il tempo della cultura crociana*. Bari, 1953, Laterza.
- [53] Parente, Alfredo: *Estetica e gusto nell'opera critica di Croce*. In: Rivista di Studi Crociani, 1966. 3. sz.
- [54] Pesce, Domenico: *L'estetica inglese e americana del Novecento*. Milano, 1958, Mondadori.
- [55] Petruzzellis, Nicola: *L'estetica dell'idealismo*. Padova, (1950²), Cedam.
- [56] Plebe, Armando: *Processo all'estetica*. Firenze, [1965²], „La Nuova Italia.”
- [57] Plebe, Armando: *L'estetica italiana dopo Croce*. Padova, [1968], R. A. D. A. R.
- [58] Read, Herbert: *The Philosophy of Modern Art*. London, 1950.
- [59] Romano-Palazzo, Fia: *Influssi del pensiero kantiano nell'estetica di Benedetto Croce*. Bari, 1938, Accolti-Gil.
- [60] Russo, Luigi: *La critica letteraria contemporanea. [Parte] I. Carducci e Croce*. Bari, 1942, Laterza.
- [61] Sainati, Vittorio: *L'estetica di Benedetto Croce. Dall'intuizione visiva all'intuizione catartica*. Firenze, 1953, Le Monnier.
- [62] Seerveld, Calvin G.: *Benedetto Croce's earlier Aesthetic Theories and Literary Criticism*. (Amsterdam), 1958, J. H. Kok — N. V. Kampen.
- [63] Sgroi, Carmelo: *Benedetto Croce. Svolgimento storico della sua estetica*. Messina, [1947], D'Anna.
- [64] Spirito, Ugo—Volpicelli, Arnaldo—Volpicelli, Luigi: *Benedetto Croce*. [Roma], 1929, Anonima Romana Editoriale.
- [65] Stefanini, Luigi: *L'estetica di Benedetto Croce*. In: Studium, 1953. 1. sz.
- [66] Svenaeus, Gösta: *Méthodologie et spéculation esthétique. Une étude ou l'esthétique de Benedetto Croce sert de point de départ à des réflexions qui concernent spécialement les arts plastiques*. Lund, 1961, (H. Ohlssons).
- [67] Szauder József: *Benedetto Croce*. In: Nagyvilág, 1967. 4. sz.
- [68] Szigeti József: *Bevezetés a marxista—leninista esztétikába*. 2., bőv. kiad. [Bp.], 1971, Kossuth.
- [69] Tertulian, Nicolae: *Introduzione all'estetica di Croce*. In: Rivista di Studi Crociani, 1971. 2., 3. sz., 1972. 1. sz.
- [70] Testa, Antonio: *Introduzione all'estetica di Gramsci*. In: Rivista di Estetica, 1970. 3. sz.
- [71] Vossler, Karl: *Geist und Kultur in der Sprache*. Heidelberg, 1925.
- [72] Wehrli, Max: *Általános irodalomtudomány*. [Allgemeine Literaturwissenschaft.] [Bp.], 1960, Gondolat.
- [73] Wellek, René: *B. Croce: Literary Critic and Historian*. In: Comparative Literature, 1953. 1. sz.
- [74] Wellek, René—Warren, Austin: *Az irodalom elmélete*. [Theory of Literature.] Bp., 1972, Gondolat.
- [75] Zevi, Bruno: *Az építészet megismerése*. [Saper vedere l'architettura.] Bp., 1964, Műszaki.
- [76] Zoltai Dénes: *Az esztétika rövid története*. [Bp.], 1972, Kossuth.
- [77] Асмус, В. Ф.: *Проблема интуиции в философии и в математике. (Очерк истории XVII начала XX в.)*. Москва, 1965, Изд-во Социально-экономической литературы.
- [78] Басин, Е. Я.: *Семантическая философия искусства. (Критический анализ.)*. Москва, 1973, «Мысль».
- [79] Гарин, Е.: *Хроника итальянской философии XX века. (1900—1943)*. Москва, 1965, «Прогресс».
- [80] Топуридзе, Е. И.: *Эстетика Бенедетто Кроче*. Тбилиси, 1967, «Мецниереба».

CROCE'S AESTHETICS. — POINTS OF VIEW
AND PROBLEMS OF A POSSIBLE ANALYSIS

In the study the author outlines the problems and objectives of a monograph dealing with Croce's aesthetics.

1. In Hungary several factors justify examination of the Marxist aspects of Croce's aesthetic concepts. The first to be considered is that the aesthetics in Croce's system of views have even today considerable international influence, particularly in the English-speaking world. Of course, a great deal of the development of Italian cultural life was influenced by Croce throughout half a century and as a consequence people in Hungary also became interested in his aesthetics. Among others were the philosopher Bernát Alexander, the art historian Lajos Fülep, the publicist Gábor Gaál and the poet Attila József. Several people professed analogous literary theoretical views (above all Mihály Babits and János Horváth.)

2. Discussions of Croce's aesthetics are insufficient when compared with the importance of the influence it has had. Marxists particularly have lagged behind. Apart from E. I. Topuridze's monograph there is no comprehensive analysis. There are many essential problems still unsolved even after bourgeois syntheses and detailed Marxist researches. Croce's place in the history of aesthetics is far from clear. Deeper elucidation is required into his relationship to predecessors and deviation from contemporaries; and in particular to his connection with Kant, and his partial relationship with Neo-Kantianists and historians of ideas (*Geistesgeschichte*). In the course of the investigation into the connection of his philosophical system and his aesthetic concept what remains to be studied are concealed and consciously unused categories (e.g. agreeableness, catharsis) which are essential elements of his aesthetics, though other conspicuous concepts (intuition, poetic quality) conceal them. That so many of the problems have not been solved is due to the fact that Croce's aesthetics is in an interim state now: it is no more considered a current issue but it is not yet seen as the subject of essential historical investigation.

3. The re-treatment of Croce's aesthetics can be successful only by using the Marxist method, and within the historical and logical approach, the logical one must be emphasized in uniting them. The various aspects of the method come to the fore according to the major groups of problems of the topic we want to discuss. In the logical approach needed in the beginning, Part one — "Croce's philosophical system and aesthetic concept" — deals with the whole theoretical system including aesthetics and its categorical structure. In Part two — "Development and sources of Croce's aesthetics" — the historical method of treatment can show the genesis and the concrete variants of this aesthetics. The final section, Part three — "The assessment of Croce's critique and critique of the assessment" — outlines the notion of reception and the established logic of the spectrum of opinions in such a way that this aesthetics is shown as fitting into the whole bourgeois way of thinking.

Мартон Капоси

ЭСТЕТИКА КРОЧЕ. ДИРЕКТИВЫ И ПРОБЛЕМЫ ЕЁ ИЗУЧЕНИЯ

В статье автор обрисовывает проблемы и целевые установки готовящейся монографии об эстетике Кроче.

1. В Венгрии марксистская разработка эстетической концепции Кроче мотивируется несколькими факторами. В первую очередь тем, что из системы взглядов Кроче его эстетика и до сегодняшнего дня, особенно на англоязычной территории, имеет довольно значительное международное влияние. Естественно, Кроче в течение полувека оказывал интенсивное влияние на развитие культурной жизни Италии и в следствие этого его эстетика многих интересует и в Венгрии (так, например, философа Берната Александра, искусствоведа Лайоша Фюлепа, публициста Габора Гаала и поэта Атилы Йожефа), т. е. многие придерживались аналогичных взглядов в области литературы (в первую очередь Михай Бабич и Янош Хорват).

2. Относительно её значения, проявляющемся в её влиянии, эстетика Кроче ещё недостаточно изучена. Особенно в этом отношении отстали марксисты: Кроме монографии Е. И. Топуридзе нет других охватывающих эстетику Кроче анализов. После синтезов сделанных буржуазными философами и частичных марксистских исследований ещё осталось много важных нерешённых проблем. Меньше всего выяснено место Кроче в истории эстетики, его отношение к предшественникам и то, что отличает его от современников, особенно его связь с Кантом, вернее его частичное родство с неокантианами и историками «духовной культуры» ожидают более подробного исследования. В исследовании отношения между

его философской системой и эстетической концепцией дальнейшего изучения требуют следующие: что собой представляют те внутренние, сознательно неупотребляемые категории, (например, приятность, очищение), которые являются важными элементами его эстетики, хотя они и скрыты другими, бросающимися в глаза понятиями (интуицией, поэтичностью, итд.). Причиной и до сих пор ещё нерешённых проблем является то, что в настоящее время отношение к эстетике Кроче находится в переходной стадии: уже не считается актуальным и новым результатом, но ещё не воспринимается так, как предмет исторических исследований, которого рано или поздно нельзя будет обойти.

3. Новая переработка эстетики Кроче может быть результативной только при условии применения марксистского метода изучения и на основе объединения исторического и логического подходов, среди которых ведущая роль принадлежит логическому подходу. Различные моменты этого метода выдвигаются на передний план соответственно тем группам проблем темы, которые мы обсуждаем.

Первая часть — это «Философская система и эстетическая концепция Кроче» — в которой вся теоретическая система и внутри этой системы эстетика, т. е. её категориальная структура, обсуждается с точки зрения необходимого для исхода логического подхода.

Во второй части — «Развитие и источники эстетики Кроче» — при помощи исторического подхода показывается генезис, т. е. конкретные разновидности этой эстетики.

В заключительной третьей части — «Подведение итогов критики Кроче и критика подведения итогов» — картина рецепции и отразившаяся логика спектра мнений изображена таким образом, чтобы при помощи этого показать приспособление этой эстетики ко всему буржуазному образу мышления, а также место занимаемое ею в настоящее время.